

Vargha Bálint Tamás

Szóba jöhet-e Skandinávia?

Pogátsa Zoltán

Magyarország politikai gazdaságtana

Az északi modell esélyei

OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST, 2016

Több mint negyedszázaddal a kelet-európai rendszerváltások után már több áttekintést¹ is ismerhetünk a „rendszerváltás rendszerének” (gazdaság)politikáiról. A *Pogátsa Zoltán* által kínált elemzési keret sok szempontból újszerű, ezért a jövőben nem megkerülhető.

Először is a magyar főáramban szokatlannul,² ám felvállaltan, politikai gazdaságtani perspektívából végzi el a rekonstrukciót. Ez, a történelmi esetlegességekre érzékeny elbeszélést eredményez, amelyben egyszerre és összes kölcsönhatásukkal együtt jelenhetnek meg Magyarország gazdasági integráltságának dilemmái; az elmúlt huszonöt év közpolitikai intézkedései és azok külföldi párhuzamai; a közpolitikákhoz tartozó ideológiai mezők; valamint a gazdasági integráció, a közpolitika és az ideológia által egyaránt formált és azokat hordozó társadalmi csoportok. Másodsor, a szerző elemzése ideológiakritikaként is működ-

dik, mert a mű következetesen mítosztalanítja a rendszerváltást követő gazdasági modell igazolását ellátó, azt történelmi, kulturális sajátosságokra redukáló, esszencializáló magyarázatokat, amelyek a helyi elitek szókincsének fontos összetevői.

A szerző által bevezetett szempontok értékét nem csökkenti, hogy a recenzióban olyan hangsúlyokra, lehetséges kiegészítésekre is ráirányítjuk a figyelmet, amelyek tovább gazdagíthatják Magyarország politikai gazdaságtanáról a könyvben alkotott képet. Legitim szerzői témabehatárolás lehet, ha egyes felvetett összefüggéseket a munka nem állította a fókuszba.

MÍTOSZTALANÍTÁS

A könyv fejezetei szerint is elkülönülnek a történeti és elméleti szintek. Az elméleti alapvetés egyfelől a *Varieties of Capitalism* (VoC/a kapitalizmus válfajai) iskolához nyúlik vissza és

Levelezési e-cím: balinttamsvargha@gmail.com

ennek nyomán tipizálhat olyan alakváltozatot, amely segít elhelyezni a rendszerváltás nyomán kialakuló magyar fejlődést. Erre támaszkodva az ország található a „külföldi működőtöke-függő, kelet-európai versenyállam” modelljében kap helyet. A kapitalizmus válfajainak beemelése az elemzésbe azért is fontos, mert ezen keresztül válik láthatóvá, hogy a rendszerváltás pillanatában egyeduralkodó felfogás – amely szerint Magyarország számára alternatíva nélküli a világtörténelmi értelemben győztes és homogénnek elképzelt kapitalizmusba történő visszailleszkedés – politikai szerepet ellátó, elméletileg téves illúzió.

Fontos, hogy a könyv kontextusba helyezi az állami szerepvállalással kapcsolatos előítéleteket is. E felfogások szerint az állami intervenció a gazdaságban alapvetően „baloldali” politika. Ez figyelmen kívül hagyja a hetvenes évek thatcherista/reaganista fordulatát megelőző európai politikát. Magyarországon erre – az államszocialista évtizedek egyoldalú értelmezése miatt – ráépült az állami koordináció összekötése a hatékonysággal és a hiánygazdasággal. Ez a félreértés a rendszerváltás privatizáló és „államtalanító” trendjének igazolását is ellátta. A szerző meggyőzően mutatja be, hogy a gaullista Franciaország az ötvenes-hatvanas években, az „*étatisme, dirigisme*” jobboldali éthosza alatt magától értetődően valósította meg az államilag irányított újjáépítés, beruházás, központi gazdaságfejlesztés politikáját.

Hangsúlyt kaphatott volna egy ennek okairól megfogalmazott kérdés is: hiszen az állami részvétel ezekben az évtizedekben nemcsak a nyugati kapitalizmusok jobb és baloldali politikáinak közös jegye, de a szovjet szatellitokban berendezkedő államszocializmusok is állami irányítással valósítják meg erőltetett iparosítási politikáikat, nem beszélve a japán fejlesztő államról (*developmental state*).

⇒ Tehát miféle, a háború utáni nemzetközi *status quo*-nál is erősebb mintáról, *esprit du temps*-ről lehet szó?

A mű jól illusztrálja, hogy a (nyugati) kapitalizmus nemcsak, hogy nem egynemű, de sok változatában nem követi azokat az ideálokat sem, amelyekkel a kelet-európai nyugatos középosztály azt felruhazza. Elitcsoportok nem kevésbé ejthetik foglyul az államot (*military-industrial complex, captured state*), nem „piacibb” a működése (privatizált keynesianizmus, kormányzati beruházások a Szilícium-völgyben), közteher-viselési rendszerei nem kevésbé visszasak (transzfer-árazás, offshore) és nem kulturális értékek, inkább strukturális feltételek szabnak gátat a korrupció egyes formáinak.

Ezen összefüggések nyomán itt is további kérdéseket fogalmazhat meg az olvasó:

⇒ Milyen szerepeket játszik az állam a kapitalista gazdaságban egyáltalában (a munkaerő ára és az alpinfrastruktúra biztosítójaként)?

⇒ Milyen strukturális okai vannak annak, hogy a (fél)perifériákon a középosztályok a nyugati alárendelődés ideológiáit hordozzák?

AZ INTEGRÁCIÓS KERET

Az európai integráció politikai gazdaságtani elemzését az teszi szokatlaná, hogy a rendszerváltással szimbolikus tétek is tapadtak az unióhoz. Sokan ma is a jólét és a szabadság garanciájának tartják a tagságot, és az integráció „történetét” a Bizottság által a Maastrichti Szerződést követően kimunkált ideológiával azonosítják. Pogátsa az európai egységesülést, az unió saját történetírásával ellentétben, két eltérő integrációs logika opportunistá összebéküléseként mutatja be. Ez egyfelől a francia, a korszaknak megfelelő államilag kontrollált iparági/szektorális integrációs modell, amely az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK)-szerződésben ölt testet 1951-ben. Másfelől a később uralkodóvá váló szabadpiaci integráció – a Benelux-államok mintájára –, amely

nek alapdokumentuma a Római Szerződés. Ez nem az integráció lineáris történetének két állomása, hanem eltérő stratégiák megjelenése. Az integráció eltérő céljaira eltérő politikai technikák is ráépültek. A manapság ismét aktuálissá váló föderalista – végső soron európai államot – célzó törekvések kezdeti kudarca vezet el az integráció funkcionalista modelljéhez. Ez utóbbi a gazdaság bármely területén felbukkanó „közös piacosítható” lehetőséget megragad, míg a politikai egységet elnapolja. Mindeközben az integráció egész folyamatától idegen az elszámoltathatóság demokratikus követelménye. A könyv a magyar csatlakozás kapcsán arra is felhívja a figyelmet, hogy 2004-re – az eltűnt vagy privatizált hazai termelőkapacitások helyén, az FDI beáramlására építő modell eredményeként – már nagyrészt a külföldi vállalkozói tulajdon számára biztosított a lehetőség, hogy a tőke, az áru és a munkaerő szabad áramlásának garanciái útján hozzáférjen a közös piachoz.

A műben vázolt integrációról szóló történet szabatos, de nemzetközi keretezéssel még kiegészíthető.

Nem kerül említésre, hogy az integrációs folyamatban nem csupán a háború utáni európai elitek, hanem maga az Egyesült Államok is kezdeményező szerepet vállalt. A brettonwoods-i architektúra fontos részét képezte egy stabil, prosperáló Európa tudatos formálása (lásd például Varoufakis, 2011).

A munka nem tér ki arra, hogy az integráció folyamata időben egybeesik az abban részt vevő magállamok gyarmati hálózatának felbomlásával (Böröcz, 2011). A közös piacra való törekvésben közreműködött az elveszített világgazdasági súly pótlásának igénye is. A könyvben szóba kerül az, hogy az eurózóna különböző gazdasági fejlettségű államokat tömörítő szuboptimális valutaövezet, amely az országok közötti fejlettségbeli különbségeket még újra is termeli. Ugyanakkor jobban hangsúlyozható lett volna, hogy a történelmi tapasztalat ma-

gáról a szabadkereskedelmi keretről is az, hogy az az erőset erősíti, a gyengét tovább gyengíti. Konvergencia és felzárkózás ilyen feltételek mellett elméletileg is nehezen képzelhető el.

A 171. oldal egy bekezdésén kívül az uniós transzferek – a strukturális, kohéziós és a KAP-források – politikai gazdaságtani elemzése is bővebb kifejtést kaphatott volna, ha már a szerző saját szerkesztésében megjelenő ilyen tárgyú munka hivatkozásként szerepel. A megértést szolgálta volna az uniós transzferek egyes dimenzióinak bemutatása. Például (1) az állandó kelet-európai tőkeínségben, a külső hitelek, majd részben az FDI-beáramlás szerepét veszik át³. A transzfer nem a magállamok jótékony-sága, hanem keresletet támaszt a magállamokból származó termékek és szolgáltatások iránt (2), miközben célországbeli gazdasági hasznosságuk kérdéses. Ez utóbbi látszik az útépités (Magyarország) és a repülőtér⁴ (Lengyelország) mint preferált forrásfelhasználás esetein is. Ez azért is lehet fontos szempont, mert deklarált céljával ellentétben mindez nem a „kohéziót” a régiós fejlettségbeli különbségek csökkenését (3), hanem azok növekedését okozhatja (Boldrin – Canova, 2001; Csath, 2014). Fontos szólni a transzferek azon hatásáról is, hogy azok az uniós perifériaállamok államháztartásainak krónikus egyensúlytalanságait enyhítik, így ezen társadalmak és politikai rendszereik stabilizálásához, pacifikálásához járulnak hozzá. Az EU-transzferek ezen dimenziói árnyalhatják az FDI függő versenyállam tézist is. Az *1. ábrán* jól látszik, hogy „FDI-ínséges” időkben, a 2007-től felfutó EU-támogatások, egyes évek tekintetében legalább olyan meghatározó, mint a beáramló működőtőke volt.⁵

1990–2015

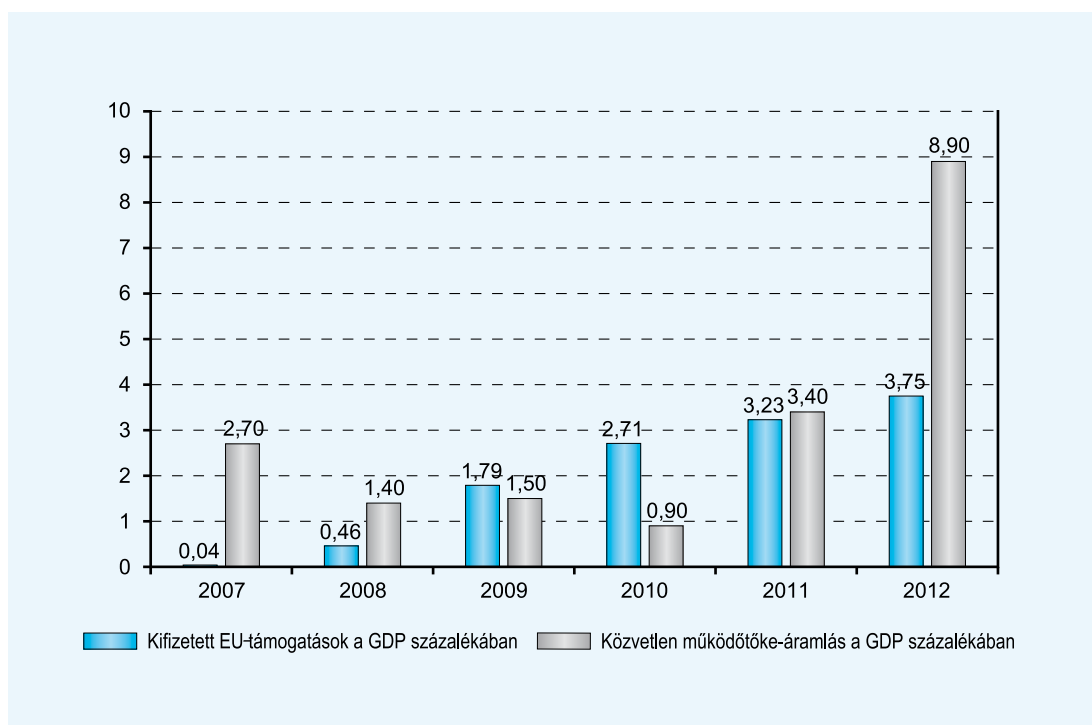
Az 1990 és 2010 közötti időszakot magától értetődően egy korszakként kezeli a szerző. A washingtoni konszenzusnak megfelelő

államtalanítás, alacsony foglalkoztatottsági ráta, a munka mellett is statisztikai értelemben szegénységben élő réteg növekedése, a középsztály elvékonyodása, a társadalmi mobilitás megtorpanása, az oktatás outputjának minőségi csökkenése (PISA-felmérések), a korán szelektív oktatási rendszer, a szegénységben élők és a cigányság kiszorulása az intézményekből, majd a társadalomból – ezek, azok a jól ismert metszetek, amelyekén keresztül a szerző a „kelet-európai versenyállam” civilizációs lecsúszását bemutatja. A 2010 után a jelenig tartó korszakot is megpróbálja elhelyezni a szerző, az Orbán-kormányok által képviselt kontinuitásra és újszerűsége is figyelemmel. Először cáfolja az időszakot keretező értelmezéseket, mint a „maffiaállam” koncepciója. A nemzetközi összehasonlítások (EU és Transparency International survey-k), valamint a hazai közbeszerzések

eredményeire támaszkodva állítja azt, hogy Magyarország nem korruptabb, illetve nem kiemelkedően korrup. A szerző vitatja azt is, hogy a kormány és kritikusai is „unortodox” címkével illetik a 2010 utáni kormányzás fiskális, majd monetáris intézkedéseit. A konkrét eszközökre (*funding for lending, workfare ideológia, egykulcsos szja*) ugyanis számos külföldi párhuzamot találni. A banki/vállalati különadók bevezetése, bár nem bevett eszközről van szó, csupán kompenzálta a tőkejövedelmek korábbi, OECD-összehasonlításban is látható aluladózatosságát. Összességében thatcheri és konzervatív fejlesztőállami típusú korrekcióval működik az FDI-függő kelet-európai versenyállam, amelyet az arányaiban nagy – uniós transzferekből végrehajtott – gazdaságélénkítő beruházások és a költségvetési fegyelmi politika egyaránt jellemez.

1. ábra

MAGYARORSZÁGRA ÉRKEZŐ FDI- ÉS EU-FORRÁSOK

Forrás: KSH/ÁSZ⁶

Az oktatási és szociális kiadások és a foglalkoztatáspolitikai (közmunka) szerkezetének átalakulását a szerző elsősorban politikai folyamatként mutatja be, kevés hangsúlyt kap ennek közvetlen munkaerő-piaci beágyazottsága, vagy legalább a munkaerő-piaci igényekre hivatkozás, mint ideológiai elem. A szerző nem teszi föl a kérdést, hogy ha a „hosszú távú versenyképességet” erodálja ez a közpolitika, akkor milyen racionalitások (az európai és nemzetközi (újra)szakosodás?) fordíthatják az államot ebbe az irányba. A szociális és oktatási alrendszerek kapcsolata a munkaerő-piaci és versenyképességi helyzettel logikussá tette volna azt is, hogy ebben az összefüggésben elhelyezésre kerüljön a kelet-európai versenyállamot különösen érintő (európai?) újraparosodás/újraparosítás (például Heymann – Vetter, 2013; Geröcs, 2015) ideológiája, valamint létező trendjei. Érthetőbbé tenné ezt az összefüggésrendszert az is, ha a kivándorlást érintő megállapítások itt, és nem az EU-ról szóló fejezetben kaptak volna helyet.

ÚJ MÍTOSZOK

A VoC iskola elméleti kerete azt is jelenti, hogy a szerző a kapitalizmus típusait olyan berendezkedéseként látatja, ahol nagy cselekvési szabadság áll rendelkezésre a társadalmi és politikai intézmények alakítására. E felfogás azt sugallja, hogy társadalmi konszenzus függvénye az, hogy egyes országok angolszász vagy skandináv típusú újraelosztást működtetnek. Ennek az elemzési alapvetésnek viszont az a következménye, hogy nem szentel kellő figyelmet a kapitalizmus kialakulásában immanens egyenlőtlen és függő fejlődés következményeinek. Miközben a könyv más részei azt mutatják, hogy a függőségelméleteket használja, nem kap hangsúlyt az, hogy a kapitalizmus globális rendszere olyan munkamegosztásban működik, amely – földrajzilag és gazdasági

ciklusról-ciklusra változó, de – egymást feltételező viszonyokat termel újra. Leegyszerűsítve: az alacsony hozzáadott értékű munkafázisokat bevonzó országok politikái miatt lehetséges az is, hogy más országok saját kontrolljuk alatt tarthatják a magas hozzáadott értékű termelést, ehhez hasonlóan az eltérő tőkeellátottság és a nemzetközi kereskedelemben elérhető előnyök is kölcsönviszonyokban egyenlőtlenek.⁷

A skandináv modell leírásában, az ezen államok társadalmi szerkezetében meghatározó, „széles, erős középosztály” megteremtésének igénylése is megfogalmazódik. Az érvelés szerint a középosztály az a társadalmi bázis, amelynek talaján a gazdasági növekedéshez szükséges konszenzus és a demokratikus intézmények működése állhat. Az érvelés azonban az egyes helyi társadalmakban specifikus, a nemzetközi munkamegosztás feltételei között kialakult középosztályok jelentőségével nem számol.

Egyfelől, ha egyáltalán volt a rendszerváltást követő honi kormányzatok ideológiai horizontján „osztálypolitika”, az vitathatatlanul éppen a középosztályok megteremtésére, megerősítésére irányuló törekvés (bejelentése) volt. Hasonlóképpen az egyetlen osztály, amelyről legitim módon beszélni lehetett, és amelyhez a legtöbb társadalmi csoport számította magát, az a „középosztály” volt. A középosztály megerősítése azonban ebben a történeti, gazdasági régióban rendre határpontokba is ütközött. Protekcionista és importhelyettesítő iparosítási politikák hiányában a középosztályok a centrumban megtermelt áruk fogyasztóiként jelennek meg (erre részben maga a szerző is utal a felzárkózó országokban jelentkező „*demonstrációs hatás*” kapcsán). Mindez hozzájárulhat az import növekedéséhez, a külkereskedelmi cserearányok romlásához, a külső adósság növekedéséhez. A középosztály bővülése, a „polgárosodás” időszakai elősegíthették a külkereskedelmi cserearányok romlását és az eladósodást. Így ennek a csoportnak a jö-

vedelmeit és fogyasztását a külkereskedelmi mérleg egyensúlya és a hiány kontroll alatt tartása érdekében a kormányzatok időről időre visszafogják. A nyugati fogyasztási mintákat kooptáló, bővülő jövedelmű középosztály a függőségek elmélyüléséhez járulhat hozzá és ellene hat a felzárkózási törekvéseknek.⁸ Másképpen megfogalmazva: a tőkeszegény, függő helyzetű régióban maga a „polgárosodás” is csak a külső tőke beáramlásának feltételei mentén mehetett végbe.

A felzárkózási történetek (Skandinávia, Távol-Kelet) hordozzák a külső feltételek nem megismételhető történeti egyediségét is. Innen nézve a globális munkamegosztásban elfoglalt hely által befolyásolt társadalmi és gazdasági modell egy kevésbé autonóm választásnak látszik. Mindez nem kell, hogy a könyv által helyesen kritizált „etnocentrikus defetizmus” és „hamis útfüggőség” vagy a „túlfogyasztás mítoszának” rehabilitációjához vezessen. Inkább arról van szó, hogy a munka harmadik fejezete („*A fejlődés meghatározói...*”) nem képez koherens egészet a teljes gondolatmenettel. Egyeztetési kísérlet nélkül említi föl a szerző egymás mellett a (1) magyar társadalomra vonatkozó értékutatásokat, az (2) institucionalista iskola kiindulópontjait és röviden a (3) függőségelméleteket. A fejezetből, amúgy adódó következtetések nem fogalmazódnak meg és nem vonulnak végig konzekvensen az érvelés egészén.

ESÉLY?

Ebből az is következik, hogy a munkának azon részei, amelyek azokat a kapitalizmustípusokat mutatják be, amelyeket az alcím értelmében a szerző Magyarországon kívánatosnak és esélyesnek is lát – vagyis a „jóléti állam”, a „skandináv modell” bemutatása – inkább elméleti teljesítmények (*Sen, Rawls, Esping-Andersen*) tankönyvi jellegű ismérveit, valamint a munka

és a tőke közötti kompromisszum egyes társadalomtörténeti pillanatait adják vissza. Elszórt kitekintésektől eltekintve nem kapunk választ arra, hogy a nyugat-európai jóléti állam és a skandináv jóléti rendszerek felfutása az ötvenes évektől milyen konkrét világgazdasági, világpolitikai feltételek között ment végbe. Ez abban segítené az olvasót, hogy megítélhesse azt, hogy milyen esélyeket lát a XXI. század elejének Magyarországon egy északi típusú jóléti államnak. A skandináv modell bemutatása időtlenített és statikus abból a szempontból is, hogy a skandináv jóléti modell változásáról, annak esetleges végéről szóló állítások sem színesítik a képet. Az 1990-es évek a skandináv jóléti rendszert sem hagyhatták érintetlenül, az egyenlőtlenségek nőttek, a szociális eszközökhoz történő hozzáférés szűkült, olyan álláspontot is ismerünk, amely éppen egy diszkrét skandináv jóléti típus elmúlását, konformizálódását érzékeli (Abrahamson, 2005).

A skandináv modell nemcsak az ismertetés tárgyaként jelenik meg, hanem normatív módon, mint kívánatos társadalmi, politikai megoldás is. Ám, ahogyan az a teleologikus elméletek esetében gyakran előfordul, pont a könyv egyik fontos „lába” – a mintaértékűnek és elérendő célként tartott északi, jóléti berendezkedés leírása – a könyvnek kevésbé szemléletesen illusztrált része.

Csakúgy, mint más, a magyar könyvkiadás erőforrás-hiányos működését és felgyorsult tempóját tükröző kiadvány esetén, ez esetben is találunk a könyv egyéb értékeit nem csökkentő, de zavaró hibákat: az 59. oldalon az Egyesült Államokat, Luxemburgot, Svájcot, a Kajmán-szigeteket, az Egyesült Királyságot, mint offshore országokat tömörítő ötös listáról állapítja meg a szerző tévesen, hogy három uniós tagállam található meg benne. Zavaró szerkesztési megoldás, hogy a kapitalizmus típusainak elméleti bemutatását követően, a harmadik köztársaságról szóló fejezet ismét ad egy elméleti áttekintést a neoliberais modell-

ről, az északi modell esélyeiről szóló rész pedig ismét elkezd tárgyalni a már bemutatott hazai összefüggéseket.

Bár a könyv szerkesztési megoldásai nem segítik minden dimenziójának befogadását,

olyan színvonalas elméleti és történeti horizontot kínál fel és olyan apparátussal érvel, amely nem teszi megkerülhetővé a magyar gazdaság és társadalom pályájáról szóló vitákban.

JEGYZETEK

- ¹ Olyan régebbi, valamint friss munkákra is gondolhatunk, mint: Lentner (2006), Jelinek – Pinkasz [szerk.] (2014), Mihályi (2014)
- ² A „politikai gazdaságtani” értelmezési keret használatáról lásd: Török (2005)
- ³ Tehát többről van szó, mint csupán „gazdaságfejlesztési eszköz”-ről (lásd 200. old). ezt a makrostatisztika is tükrözi: MNB Fizetési Mérleg Jelentések <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/fizetesi-merleg-jelentes>
- ⁴ Erről lásd még: ECA (2014)
- ⁵ A 2012-es kiugró FDI-adatok átfolyó tőkének és esz- közportfólió átrendezésnek köszönhetőek. Itt nem térünk ki a transzferek és az FDI eltérő gazdasági hatásaira.
- ⁶ https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tab/tec00046.html, Tóthné – Vida – Literáti (2015)
- ⁷ Ennek egyik első paradigmikus megfogalmazása: Frank (1966)
- ⁸ A fogyasztás és a középosztály összefüggéseiről lásd.: Kharas (2010), valamint az ezzel kapcsolatos, az elmúlt öt évtizedben végighúzódon honi gazdaságpolitikai dilemmákról Botos (2010), Mellár (1993)

IRODALOM

- ABRAHAMSON, P. (2005): La fin du modèle scandinave? La réforme de la protection sociale dans les pays nordiques. *Revue française des affaires sociales*, 3/2005. 105–127. oldal
- BOLDRIN, M. – CANOVA, F. (2001): Inequality and Convergence in Europe's Regions: Reconsidering European Regional Policy, *Economic Policy* April 2001, Online: <http://apps.eui.eu/Personal/Canova/Articles/icoeu.pdf>
- BOTOS K. (2010): Gazdaságtörténet a II. világháborútól napjainkig. *Heller Farkas Füzetek*, VIII. évfolyam
- BÖRÖCZ, J. (2011): European Union: Global Strategy for Waning Powers. *Perspectives on Europe*, Spring, 41,1: 35-39. Online: https://www.academia.edu/833189/European_Integration_Global_Strategy_for_Waning_Powers
- CSATH, M. (2014): Economic policy for closing the development gap between the West and East: the case of Hungary, Online: <http://www.progressiveeconomy.eu/content/economic-policy-closing-development-gap-between-0>
- FRANK, G. A. (1966): The Development of Underdevelopment. *Monthly Review Press*. New York, 1966

- GERŐCS T. (2015): A német járműipar globális terjeszkedésének hatása a kelet-közép-európai felzárkózásra. *Külgügyi Szemle*. 2015/3.
- HEYMANN, E. – VETTER, S. (2013): Europe's Re-Industrialisation – The Gulf Between Aspiration and Reality. *Deutsche Bank Research*
- JELINEK Cs. – PINKASZ A. (szerk.) (2014): Fordulat (új folyam). 21. szám 2014/1.
- KHARAS, H. (2010): The Emerging Middle Class in Developing Countries OECD Development Centre. *Working Paper*. No. 285
- LENTNER Cs. (2006): *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Akadémiai Kiadó
- MELLÁR T. (1993): A gazdaságpolitika lehetőségei. *Magyar Szemle Új Folyam*. II. 3. szám
- MIHÁLYI P. (2014): Mérlegen a rendszerváltás 25 éve. *Közgazdasági szemle*. LXI. évf., 2014. július–augusztus, 898–922. oldal
- POGÁTSZA Z. (2016): *Magyarország politikai gazdaságtana: Az északi modell esélyei*. Budapest: Osiris Kiadó
- TÓTHNÉ KISS K. – VIDA C. – LITERÁTI G. (2015): Tanulmány a 2007–2013. évi EU költségvetési időszakban Magyarország részére juttatott közösségi támogatások összefoglaló bemutatásáról, értékeléséről
- TÖRÖK Á. (2005): Közép-Kelet-Európa vagy a politikai gazdaságtan feltámadása? Csaba László: The New Political Economy of Emerging Europe. *Közgazdasági Szemle*. LII. évf., 2005. július–augusztus (780–785. o.)
- VAROUFAKIS, Y. (2011): *The Global Minotaur – America, the True Origins of the Financial Crisis and the Future of the World Economy*. Zed Books, London & New York
- ECA, European Court Of Auditors (2014): EU-funded airport infrastructures: poor value for money, Online: http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR14_21/QJAB14021ENC.pdf